

PRANEŠIMAI

OKUPACIJOS ŽALA PRASIDEDA NUO OKUPACIJOS,
ARBA
PAPRASTAI APIE OKUPACIJOS ŽALĄ

Vytautas Landsbergis *

Iš tiesų reikėtų kalbėti apie Lietuvos okupacijų žalą, vartoti daugiskaitą. Net kalbant atskirai tik apie SSRS (ir jos tęsėją Rusiją), o tai ir daroma šioje apžvalgoje, reikia skirti pirmąją ir antrąją, tai yra 1940–1941 ir 1944/1945–1990/1993 m., okupacijas. Dvi sovietų okupacijas išskiria, suprantama, Vokietijos 1941–1945 m. įvykdyta Lietuvos okupacija, nors ir čia dar būtina atskirai įvertinti, remiantis jau Niurnbergo dokumentais, mūsų Klaipėdos krašto tragediją ir nuostolius nuo 1939 m.

Visas šias datas galima komentuoti ir pagrįsti teisiškai bei svertimos kariuomenės įžengimo ir neteisėto buvimo faktografija. Tačiau mano uždavinys kitoks: siūlyti loginius rėmus politikų ir tarptautinės teisės žinovų svarstymams apie **sovietų** okupacijos žalą kaip tam tikrą pamatinę teiginių sistemą.

Labai išsamus ir detalus tarptautinės teisės argumentų ir pavyzdžių visetas paskelbtas doc. D. Žalimo darbe „Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės“. Aš jo nepranoksiu, bet manau, kad populiariai ir paprastai išdėstyti dalykai su asmeninėmis pastabomis taip pat naudingi.

Padarysiu dar vieną įžanginę pastabą dėl terminologijos.

Sovietai – pasaulyje vartojamas trumpinys arba eufemizmas SSR Sąjungai ir jos totalitarinei valdžios sistemai bei valdžiai apibūdinti. Nors kartais Lietuvoje dar pastebima pastangų reanimuoti būtent sovietines „Tarybų Sąjungos“, „Tarybų Lietuvos“, „tarybinės armijos“ kategorijas (ryškiausias pavyzdys – J. V. Paleckio ir P. Vaitiekūno parengta bei redaguota knyga „Lietuva pasaulio galingųjų akyse“), vartosiu jau įteisintą Lietuvos įstatymuose ir praktikoje „sovietų“ trumpinį. Tik jis neturi būti suprantamas kaip kokio nors eufemis-

tiško „režimo“ pakaitalas. Sovietų darbai – tai konkrečios to laikotarpio SSRS arba Rusijos valdžios darbai **valstybės** vardu. Kai išskiriame būtent jų kariuomenės padarytą žalą, vėliausia data turi būti 1993 metai.

Po dvylikos metų Rusijos kariuomenė nūnai vėl padarė žalos, bet šią dalį – dėl karo lėktuvo įsibrovimo ir jo sudužimo mūsų žemėje – Rusija sutiko atlyginti – nereikėjo nė begalinių derybų.

Dabar keli pamatiniai dalykai. Tokia didžiulė penkiasdešimties metų žala negalėjo būti padaryta be karinės okupacijos, virtusios aneksija, tai yra valstybės sunaikinimu ir panaikinimu bei visko, kas buvo jos ir jos piliečių, užgrobimu. Suprantama, okupacijos be žalos taip pat nebūna. Todėl terminas „okupacijos žala“ yra neišardomas logiškai ir patogus vartoti kaip trumpas nusakymas ilgai trukusio fakto, iš kurio kyla dar ilgiau trunkanti **Rusijos problema**. Taip pat – ir Lietuvos, nors šių nacionalinių problemų turinys gerokai skiriasi.

Pažvelkime naudodamiesi sampratų alternatyvomis. Pavyzdžiui:

Ar Lietuva patyrė žalą dėl užsienio valstybių veiksmų?

Ar Lietuva padarė žalą pati sau?

Antrasis klausimas – ne vien retorinis. Dabartinės Rusijos valdžia, bent jau paskiri politikai, yra mėginę žvalgomąjį retorinį apšaudymą teigdami, jog masiniai trėmimai ir kitos represijos buvę pradėti „Lietuvos valdžios“ sprendimais bei prašymu, o sovietų ginkluotosios pajėgos, įskaitant NKVD dalinius, tik vykdė. Broliška pagalba „tarybų“ Lietuvai, ne kitaip. Žinoma, niekur pasaulyje tokie teršalai neprilimpa, nes joks marionečių arba kvilingų parašas nereiškia, kad Lietuva pati išsi-trėmė į Sibirą (beje, kai kurių tremtinių rusų kareiviai ciniškai reikalavo pasirašyti, kad važiuoja savo noru). Tačiau ne be reikalo stabtelėjau prie šios klastotės

* Prof. habil. dr., Europos Parlamento narys.
Prof. Habil. Dr., Member of the European Parliament.

neva okupuotoje Lietuvoje buvo kokias nors būtent „Lietuvos valdžia“. Asmenų grupės ir paskiri politikai, mėginantys kalbėti apie LTSR kaip tam tikrą valstybę, ne vien plaunasi CK ir strībų mundurus. Jie eina prieš valstybės ir piliečių interesus visų Lietuvos teisių pažeidimo byloje. Lietuva, matyt, pati susižeidė ir niokojo savo piliečius. Gal ne kiekvienas tai supranta, todėl būtina perspėti.

Taip lieka tik pirmoji alternatyva: Lietuva patyrė žalą dėl užsienio valstybių veiksmų. Dabar išskiriame SSRS arba tuometinės Rusijos padarytą žalą.

Išeities taškas – 1940 m. okupacijos ir aneksijos **neteisėtumas**.

Rusijos politikai bei politiniai advokatai puikiai tą supranta, todėl grumiasi, kaip jie patys sako, pirmojoje gynybos linijoje. Įrodinėja nusikaltimo teisėtumą, nes tada jis – jau nebe nusikaltimas, atsakomybė išnyksta. Tačiau ir tarptautinė, ir nacionalinė teisė ne jų pusėje. Karinė didžiulių pajėgų invazija, vien informavus vidurnaktį, kad mūsų kariuomenė rytoj trečią valandą peržengs jūsų sieną ir bus dislokuota visoje Lietuvoje, kur tik Sovietų Sąjungai reikia, be jokio atsiklausimo; marionetinių pseudovaldžios darinių sudarymas teroro sąlygomis ir svetimos valstybės emisarų įsakymais; falsifikuotos tariamo valdžios perdavimo bei „rinkimų“ procedūros ir taip toliau – kas gali tai pripažinti teisėtais veiksmais? O jeigu Rusija vienintelė pripažįsta, tai reiškia, kad ji ir dabar galėtų imtis to paties, nematydama jokių teisinių ar moralinių kliūčių, jeigu tik turėtų jėgas. Kol jėgos nėra, planuojami kitokie užvaldymo būdai.

Lietuvos nacionalinė teisė, pradėdant nuo kovojančios valstybės 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos ir 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės atkūrimo akto, 1992 m. tautos referendumo ir baigiant bent jau 2000 m. įstatymu „Dėl sovietų okupacijos žalos atlyginimo“, kalba vienareikšmiškai. Kvailos arba išdavikiškos pasitangos čia ką nors pakeisti nesulaukia sėkmės.

Tą patį sako Rusijos nacionalinės teisės aktai: SSRS liaudies deputatų II suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimas, kurį pasirašė M. Gorbačiovas, bei Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis, kurią pasirašė B. Jelcinas ir V. Landsbergis 1991 m. liepos 29 d., o suvereni demokratinė Rusija, pripažinti SSRS tęsėja, ratifikavo jau 1992 m. aktais.

Panagrinėkime pirmiausia šią tarptautinę sutartį, kurią Jungtinės Tautos deponavo kaip Rusijos ir Lietuvos nacionalinės teisės dalį. Ten sakoma: Rusija pripažįsta nepriklausomą, suverenią Lietuvą **pagal jos 1990 m. kovo 11 d. aktus**. O mūsų aktuose pasakyta viskas, pradėdant nuo 1918 m. vasario 16-osios akto pamatinės reikšmės ir jo bei valstybės tęstinumo per visą okupacijos laikotarpį ligi šalies nusikaltėlės kaip **svetimos jėgos** įvardijimo. Visa tai demokratinė Rusija pripažino ne tik prezidento parašu, bet ir valstybinio ratifikavimo aktu.

Sutarties preambulėje SSRS 1940 m. įvykdytą Lietuvos aneksiją Rusija įvertino kaip neteisėtą veiksmą, Lietuvos valstybės suvereniteto pažeidimą. Taigi pradinis neteisėtumas ir visų SSRS veiksmų prieš Lietuvą bei Lietuvoje neteisėtumas. Kaip iš neteisėtumo neatsiranda teisėtumas, taip ir iš suvereniteto pažeidimo (pagal Ko-

vo 11-osios aktą buvo laikinai „panaikintas suverenių galių vykdymas“) neatsiranda joks naujas, neteisėtai aneksavusios valstybės, suverenitetas. Visa, kas toliau vyko okupuotoje Lietuvoje, dėl *force majeure* aplinkybių negalintioje vykdyti vienintelio tikro suvereniteto – tai abiejų okupantų **valstybinė atsakomybė**. Kolaborantams, vykdžiusiems baudžiamuosius nusikaltimus, tenka, be abejo, asmeninė atsakomybė.

Tai esminis skirtumas nuo tos žalos, kurią Rusija (SSRS pavidalu) padarė kaip valstybė **pati sau**. Skriaudos ir žala savo piliečiams – vidaus reikalas. Kiek teko girdėti, jiems truputį – katino ašarų lyg kompensuota. Bet jokio teisinio pagrindo neturi anos pusės advokatų graudėnimai: mes irgi nukentėjome... Nuo to paties komunizmo, nuo tos pačios diktatūros! Užjaučiame, bet jūs nukentėjote nuo savęs (žiūrint valstybiškai), o mes – nuo jūsų. Lietuvos skriaudėjai iš sprendimus darančios užsienio sostinės Maskvos – tai ne Paleckis su Sniečkumi, Gedvilas ar dar kas iš vietinių. Dar nė aneksija nebuvo įforminta, kai okupantas jau taikė sovietinės Rusijos baudžiamąjį kodeksą. J. Paleckiui įsakė pasirašyti pirmuosius užgrobtos valstybės veikėjų trėmimus. Trėmė į **svetimą** valstybę! – tai irgi turime gerai suvokti. Vargšų rusų sovietai netrėmė į svetimą valstybę, – toks būtų paprastas atsakymas visiems veidmainiškiems graudintojams.

Ir dar sutarties preambulė fiksuoja siekiamybę (tolygią būtinybę) panaikinti SSRS neteisėtų veiksmų **pasekmes**. Į jas įeina, be abejo, ir visokeriopa žala kaip okupacijos bei aneksijos ir nuo jų neatskiriamų nusikaltimų pasekmė. Pasekmes turinti panaikinti pati SSRS, tad skaitant šį valstybinį ir teisės aktą šiandien vienareikšmiškai aišku, kad ir žalos pasekmių panaikinimo prievolė pereina SSRS pirmtakei bei tęsėjai Rusijai.

Šią prievolę – pirmiausia išvesti kariuomenę – prezidentas B. Jelcinas galutinai išsąmonino Helsinkyje, Viršūnių konferencijoje 1992 m. liepos 10 d., ir pasakė man, kai po savo kalbos akimirksniai prisėdau greta jo, gerokai susiraukusio: „Gerai, reikia jau pasirašyti tą sutartį“.

Dabar jau reiktų pasirašyti kitus, tolesnius blogų pasekmių naikinimo dokumentus – iš pradžių atlyginti nors ir dalinę tos pačios kariuomenės padarytą bei paliktą žalą. Šie dalykai buvo aptarinėjami ir sutarti kariuomenės išvedimo derybose 1992 m.; viena ar kita forma jie buvo atsiradę abipusiškai parengtų sutarčių pakete, bet likus pusvalandžiui iki pasirašymo – atidėti vėlesnei ateičiai. Galėčiau priminti, kad nors pavyko pasirašyti tik išvedimo tvarkaraštį, kuris pasirodė svarbiausias, bet parengtas **kitų** susitarimų paketas, kur sakoma, kad dėl žalos kalbėsime vėliau, nebuvo ir atmetas. Taigi laikrodis eina, tik Lietuvai reikia neužmigus galvoti apie savo žmonių teises ir vykdyti įstatymus.

O kalbant su Rusija bei tarptautiniuose forumuose iš esmės būtina suvokti ir priminti taip pat kitą minėtąjį atraminį aktą – SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą dėl Molotovo-Ribentropo paktų. Nutarimas, anot Rusijos prezidento V. Putino, galiojantis Rusijai, ir ten „pribaltų“, esą, jau atsiprašyta.

Žinoma, jokio atsiprašymo nutarime nėra, tik SSRS politikos įvertinimas, ir štai tie Rusijai galiojantys įvertinimai nepaprastai svarbūs. Kaip ir Lietuvos ir Rusijos 1991–1992 m. sutarties nuostatos, jie tebėra imperatyvūs dabartinei Rusijai.

Taip Suvažiavimo nutarimas vienareikšmiškai **nustato**, kad Sovietų Sąjunga pažeidė tuo metu galiojusias 1920 m. Taikos ir 1926 m. (1933 m.) Neagresijos, arba nepuolimo, sutartis su Lietuva (žinoma, ir su Latvija bei Estija, tačiau dabar kalbame apie Lietuvai padarytą žalą, be to, mūsų nacionalinė teisinė bazė šiuo klausimu labiausiai išstobulinta). Taigi sovietai sulaužė Taikos sutartį, o taikos paneigimas, maštant logiškai, reiškia karą. Sovietų Sąjunga prieš mirtį tai pripažino, tik nespėjo atsiprašyti, kaip ir dėl dar vieno agresijos ir karo veiksmo – Sausio 13-osios užpuolimo.

Rusija pripažįsta bent 1940 m. agresiją prieš Lietuvą, kadangi Neagresijos sutarties sulaužymas ir yra agresija (neagresijos sutartis – tai prancūziškas, taip pat oficialus, nepuolimo sutarties pavadinimas ir tekstas). Iš čia galima eiti toliau ir paklausti Rusijos politikų: ar jiems žinoma kokia nors karinė agresija, kuri nepadarė žalos?

Jie mėgina išsisukinėti, pastaruoju metu jau pripažindami **aneksija** – ją mat patvirtino sąžiningo prezidento B. Jelcino parašas, tačiau ir toliau neigia okupaciją. Aneksija be okupacijos – taip dėsto Molotovo pasekėjai. Tačiau abiem aptartaisiais valstybės aktais Rusija yra pripažinusi Lietuvos **aneksiją po užpuolimo** – karinės agresijos, tad jokie sofizmai ir kazuistikos įgūdžiai nebepadeda.¹ Agresoriaus kariuomenė užėmė visą šalies teritoriją, išskyrus draugų sovietų sąjungininko „genose“ Hitlerio jau prieš tai užgrobtą Klaipėdą. Net Saliamonas, ne tik Lavrovas, neras tam užėmimui kito žodžio kaip okupacija.

Paskutinis dalykas, į kurį noriu atkreipti dėmesį, tai SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nustatytas tiesioginis ryšys su slaptaisiais protokolais, sovietų veiksmų ir nusikalstamo sąmokslų dokumentų atitiktis. Anuomet tai buvo svarbus argumentas, įrodantis dokumentų egzistavimą. Dabar jau atrastieji neginčijami dokumentai patvirtina, kad sovietų agresija buvo grindžiama būtent tais Hitlerio ir Stalino sąmokslų dokumentais, o ne kokiais nors ligi šiol kartojamų demagogijų dūmais.

---

¹ Aneksija – 1991–1992 m. sutartyje, agresija – pagal SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą.